

До разової спеціалізованої ради ДФ 58.053.040
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
(46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2)

РЕЦЕНЗІЯ

доктора історичних наук, професора, професора кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Старки Володимира Васильовича

про дисертаційне дослідження Пирожишина Романа Васильовича на тему:
«Діяльність радянських органів державної безпеки в Тернопільській області
(1944–1953 рр.)», представлене на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок з науковими програмами. З огляду на складну ситуацію у якій зараз перебуває Україна через повномасштабне вторгнення РФ, одним із викликів, що постав перед нашою державою у 2023 р., стала імперська політика російської влади. Захопивши частину українських земель РФ проводить на них репресії проти місцевого населення, депортує дітей, переслідує священників УГКЦ, а храми передує у власність РПЦ. Значний інтерес до дослідження формується через проведення історичних паралелей між сучасною війною РФ проти України та подіями на Тернопільщині, коли територія області була окупована червоною армією у 1944–1953 рр.

З'ясування основних ідеологічних засад та вивчення репресивної діяльності радянських органів державної безпеки в період пізнього сталінізму

дає змогу прослідкувати певну модель поведінки, що дозволить мінімізувати вплив на українське суспільство та державну безпеку.

Вивчення специфіки діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області у 1944–1953 рр. засвідчує, що радянська влада покладаючись на репресії намагалася взяти під контроль всі сфери життя. Аналогічними методами сьогодні діє російська окупаційна адміністрація на тимчасово окупованих територіях України, опираючись на каральний апарат здійснюється русифікація та знищення будь-яких проявів українського національного руху, проводиться фізичне знищення представників інтелігенції та органів влади для входження українських земель в склад РФ.

Актуальність дисертації зумовлена відсутністю в українській історіографії ґрунтовного дослідження з проблематики діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області у 1944–1953 рр. Існуючі наукові праці українських та закордонних істориків відображають лише окремі аспекти репресивної діяльності радянських органів державної безпеки, наприклад, розглядаються масові депортації населення, каральні операції проти представників українського визвольного руху (ОУН та УПА) та утиски ГКЦ.

Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках планів науково-дослідної роботи кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і є складовою частиною теми: «Актуальні проблеми історії України та методики її навчання» (номер державної реєстрації 0121U107866).

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. Наукові положення, що містяться у дисертаційному дослідженні є аргументованими та достатньо повно обґрунтовані у змісті дисертації та висновках. Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційної праці Пирожішина Романа Васильовича, варто вказати на результати, що мають вагому наукову новизну: детально проаналізовано історіографічний доробок українських та закордонних істориків, введено до наукового вжитку значний масив архівних джерел;

охарактеризовано особливості структури, трансформації та кадрову комплектацію НКДБ в Тернопільській області упродовж 1944–1953 рр.; показано роль НКДБ-МДБ в здійсненні репресій проти українського визвольного руху та місцевого населення в Тернопільській області в досліджуваний період; висвітлено масштаби депортацій місцевого населення на Сибір та показати роль органів державної безпеки у плануванні та проведенні переселень; досліджено методи боротьби органів державної безпеки проти ГКЦ та інших релігійних організацій на Тернопільщині; охарактеризовано наслідки репресивної діяльності радянських органів державної безпеки в досліджуваний період.

Поглиблено дослідження структури та трансформації органів державної безпеки в Тернопільській області упродовж зазначеного періоду; вивчення репресивної діяльності радянських органів державної безпеки проти українського визвольного руху та місцевого населення; висвітлення наслідків репресивної діяльності радянських органів державної безпеки на Тернопільщині.

Подальшого розвитку набули дослідження ролі радянських органів державної безпеки у масових депортаціях місцевого населення; участь радянських органів державної безпеки у підготовці та проведенні псевдособору 1946 р. та організації репресій проти священників та членів релігійних організацій.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Структура дисертаційної роботи складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (229 найменувань), 4 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 247 сторінок, з яких 165 сторінок основного тексту.

Дисертація написана державною мовою та оформлена у вигляді рукопису. Її оформлення відповідає вимогам, визначеним у наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 року.

У вступі викладено актуальність теми роботи, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження. Науковий апарат дослідження визначено відповідно до теми роботи із врахуванням результатів українських та іноземних істориків.

У першому розділі *«Історіографічний огляд, джерельна база та методологія дослідження»* здійснено аналіз наявної історіографічної та джерельної бази із досліджуваної проблематики. Історіографічний комплекс, щодо досліджуваної проблематики, умовно розділено на групи, першу групу становлять роботи українських істориків; другу групу складає доробок закордонних істориків. Такий поділ зумовлюється різними підходами до дослідження питання, об'єктивністю розгляду, предметом дослідження та методологією.

У другому розділі *«Радянські органи державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)»* досліджено структуру головного управління НКДБ, міських відділів НКДБ, районних відділень, АГФВ та внутрішньої тюрми. Проаналізовано кадровий склад та комплектацію структур органів державної безпеки. Було виявлено значний кадровий голод, у структурах було до 40 % вільних вакансій. Виділяється низький рівень підготовки кадрів, більшість працівників у структурах державної безпеки на Тернопільщині закінчували від 3-х – до 8-ми класів школи.

Особливу увагу автором приділяється відділам 10 та 11, їх завданням було протистояти українському та польському визвольному руху, відповідно. Акцентується увага на повну комплектацію даних структур, та походження працівників, так відділ 10, чийм завданням було протистояти українському визвольному руху, майже повністю складався із росіян. Відділ 11, що мав протистояти польському підпіллю, був укомплектований українцями.

У третьому розділі *«Основні напрямки діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)»* доводиться участь радянських органів державної безпеки у репресіях проти українського визвольного руху. Акцентується увага на тому, що НКДБ-МДБ не лише

здійснювали репресії, а й планували їх. Так, головне управління НКДБ-МДБ отримувало з Києва детальну інструкцію з репресій, та розгорнутий план дій. Зокрема, в ньому призначалися відповідальні люди за ліквідацію того чи іншого проводу ОУН, терміни виконання завдань та перелік доступних воєнних сил для виконання плану.

Наводяться статистичні дані репресій по роках, де є детальні цифри вбитих та арештованих членів українського визвольного руху, кількість вивезених сімей повстанців, рідше наводяться втрати серед працівників органів державної безпеки.

Досліджено роль органів державної безпеки у ліквідації ГКЦ та протестантських релігійних організацій та Свідків Єгови. Показано, що МДБ виступили організаторами псевдособору 1946 р., де було оголошено про «об'єднання» з РПЦ. Акцентується увага на репресіях проти священників, закритті хамів ГКЦ та їх використанні, як склади продукції чи просвітницькі організації.

У четвертому розділі *«Наслідки репресивної діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області»* зазначається, що в результаті репресій було змінено етнічний склад населення, так значно знизилася кількість поляків та євреїв. Звертається увага на збільшення кількості росіян, особливо у містах. Відзначається, що знизилася і загальна кількість населення, післявоєнного росту кількості населення не відбулось, зокрема, й через репресії.

Відзначається, що на Тернопільщину направлялися люди конкретних професій, так, відзначається велика кількість вчителів, працівників органів державної безпеки, міліції, партійних функціонерів, яких відправляли на роботу.

Висновки до розділів та загальні висновки є чіткими та логічно аргументованими, містять конкретні узагальнення, їх зміст переконує у тому, що дисертант досяг поставленої мети дослідження і виконав поставлені завдання.

Список використаних джерел містить 229 найменувань, що відображає ступінь опрацювання літератури з досліджуваної проблеми.

Оформлення списку використаних джерел відповідає вимогам чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тема дослідження апробована на Всеукраїнських та Міжнародних конференціях та науково-практичних семінарах. Основні положення та результати дослідження відображено у 10 публікаціях, 4 із яких – у наукових фахових виданнях України, 1 – наукометричній базі даних категорії А (web of science), 5 – матеріали всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушень академічної доброчесності. При рецензуванні Дисертаційного дослідження порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, само плагіату, фабрикації, фальсифікації) та текстових запозичень не виявлено. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням, усі ідеї та наукові положення, викладені у ній, отримані автором особисто.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення дисертаційної роботи, слід висловити деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. Для з'ясування місця та значення теми дисертаційної роботи в історичній науці, її джерельного забезпечення та методологічної основи має перший розділ праці. Так, у підрозділі 1.1. Роман Пирожинин аналізує праці українських та закордонних істориків, в той же час оминаючи увагою доробок радянських та російських науковців. Тому доцільно було б проаналізувати їх доробок та критично осмислити отримані наукові результати.

2. У другому розділі «Радянські органи державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)» у підрозділах 2.1. та 2.2. подається характеристика структур НКДБ-МДБ та їх трансформацію, однак описово без належного осмислення та аналізу.

3. У третьому розділі «Основні напрямки діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)» у підрозділі 3.1. автор характеризує репресії проти місцевого населення та українського визвольного руху, основним типом репресій виділяє каральні операції. Разом з тим автор не аналізує інші методи репресій та не показує специфіку ведення оперативної роботи.

4. У підрозділі 3.3. автор досліджує роль органів державної безпеки у проведенні масових депортацій, однак наводить надто багато спогадів очевидців. Доцільно було б зосередитись на хвилях депортацій, груп населення, що підлягали виселенню та кількості депортованих.

Проте висловленні зауваження не торкаються суті дисертаційного дослідження, вони носять рекомендаційний характер, можуть стати предметом наукової дискусії і не применшують наукової цінності роботи. У праці зібраний значний фактологічний матеріал, який є систематизованим, має авторську інтерпретацію і в цілому формує цілісну картину дослідження.

Загальний висновок. Актуальність теми, самостійність та завершеність здійсненого, наукова новизна і практичне значення отриманих результатів, аналіз опублікованих наукових праць дає підстави зробити висновок, що дисертаційна робота Пирожишина Романа Васильовича «Діяльність радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія» відповідає вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 12. 01. 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» і затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12. 01. 2022 р. № 44 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової

спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», а її автор Пирожин Роман Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі історії зі спеціальності 032 – історія та археологія.

Рецензент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

«21» грудня 2023

Володимир СТАРКА

